

Рецензія на концепцію

Меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру

Процес меморалізації жертв Бабиного Яру і зведення музею пам'яті про Голокост останнім часом перебуває в зоні особливої уваги як вітчизняних вчених, політиків, громадськості, так міжнародної спільноти. Помітним результатом досліджень у цій царині стала Концепція Меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру, виконана у квітні 2018 року групою фахових істориків під керівництвом заступника директора Інституту історії України Національної академії наук України, член-кореспондента НАН України Г.Боряка. З метою обґрунтування її головних положень авторами здійснено доктринальний аналіз сучасної наукової думки, зокрема щодо висвітлення історичних подій, безпосередньо пов'язаних з Бабиним Яром: механізм та масштаби знищення євреїв, ромів, заручників і душевнохворих, комуністів і націоналістів, підпільників і військовополонених протягом нацистської окупації Києва у 1941–1943 рр., причини та наслідки Куренівської трагедії 1961 року; тема багатоконфесійного некрополя у політиці, пам'яті та історії у 1940-ті—2000-ті роки. В основу концепції створення Меморіального музею Бабиного Яру покладено послідовність взаємоузгоджених і взаємодоповнюючих один одного заходів, підпорядкованих створенню цілісного меморіального комплексу, метою якого є вшанування трагічних подій, що відбувалися в минулому на його території.

Крім доктринальних положень даної Концепції вченими окреслено межі майбутнього заповідника, зазначено перелік історичних споруд та пам'яток культури, які мають перейти у власність заповідника, визначено будівлі та ділянки, які можуть бути використані для спорудження у подальшому Меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру, вказано пам'ятники і пам'ятні знаки, які мають перейти у власність заповідника. Таким чином, автори Концепції підійшли до вирішення проблеми з визначенням меморіального простору Бабиного Яру, що включає пам'ятки, пов'язані з різними періодами його історії. У зв'язку з цим є логічною і обґрунтованою, на нашу думку символічна назва цього простору - «Бабин Яр – Дорогожицький некрополь жертвовності та безсмертя», яка не тільки відображає історію цієї місцевості, а й спонукає до інтеграції пам'ятей національних та релігійних спільнот про багатонаціональний і багатоконфесійний цвинтар у місті Києві не лише як уособлення нацистського терору, а і злодіянь будь-якого тоталітаризму.

Не викликає заперечень запропонована авторами періодизація історії урочища Бабиного Яру, яка дозволяє впорядкувати значний масив емпіричної

інформації про багатоконфесійний некрополь за часовими та просторовими критеріями.

Слід визнати важливими та науково обґрунтованими запропоновані авторами Концепції підходи та рекомендації у виробленні тематичної структури та наповнення експозиції майбутнього Меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру. Виходячи із запропонованої концепцією місії Музею, автори пропонують створити не загальнохронологічну предметну експозицію, а концептуальну тематичну виставку. Таким чином, на думку авторського колективу, історія Бабиного Яру подаватиметься у вигляді оповіді про місцевість як топографічний простір та висвітленню фактів, які перетворили некрополь на історичний символ. За допомогою змістовних та художніх засобів автори Концепції в оригінальний спосіб прагнуть виписати символіку Бабиного Яру як певного відбитка всієї історії України та Києва. Слугувати окресленій меті мають два рівні періодизації (с. 18). Перш за все, автори історії урочища Бабиного Яру вважають за потрібне розбити на три етапи: передісторія (часи виникнення у зазначеній місцевості багатоконфесійного некрополя), історія (перебіг нацистського терору в Києві 1941-1943 рр.) та постісторії (політика пам'яті щодо трагічних подій у 1940-ті—2000-ті роки).

Однак при розробці загальної структури експозиції, визначенні хронологічних меж історичного наративу, авторами не виписана так звана «рання хронологічна рамка». Автори не визначились, чи варто розпочинати історію топографії меморіального простору з опису Кирилівської стоянки та Кирилівських курганів чи значно пізніше - з кінця XVIII ст.

Віддаючи належне інтелектуальному доробку авторського колективу, варто також висловити певні зауваження щодо можливості підсилення деяких положень, викладених в п. 13 Концепції, під назвою: «Розгорнута тематична структура та наповнення експозиції». Так, розкриваючи сюжетну лінію «Радянський терор» (п.1 «Голоси жертв»), автори вказують, що «розстріли та поховання відбувалися на Лук'янівському кладовищі або в безіменних могилах поряд» (с. 24 та с. 31). Згідно архівних документів, розстріли «ворогів радянської влади» виконувалися у спеціальному приміщенні Лук'янівської тюрми, а після виконання смертних вироків тіла репресованих громадян були поховані на околиці Лук'янівського цвинтаря.

Описуючи історію місцевості у добу Української революції 1917-1921 рр. (с. 27), автори залишили поза увагою наслідки більшовицького терору у Києві в січні (за старим стилем)/лютому 1918 року. На основі проаналізованих статистичних даних, записів метричних книг київських церков можна стверджувати, що топографія насилля під час перебування в Києві більшовицьких військ під орудою М.Муравйова, також пов'язана з Бабином

Яром: «Церква Св. Федора (Федорівська) на Лук'янівці (вул. Овруцька, 13). Перші три жертви (одній виповнилося лише 3 роки) з зазначених загинули від розривів снарядів 26.01. Наступні дві жертви – від вогнепальних поранень, отриманих 28 (Володимир Каденко (22)) та 30 (прапорщик Антон Тищенко (27)) січня відповідно» (*ЦДІАК України, ф. 227, оп. 1080, спр. 506, арк. 192-194*); «Церква Св. Михаїла при Олександрівській лікарні (вул. Левашівська, 33). Щонайменше 140 осіб загинули/були поховані у січні-березні 1918 року. Серед них є цивільні, військовики та невпізнані особи. Причини смерті: «вогнепальне поранення», «поранений в голову», «поранення голови/живота» тощо. Поховані вони були на різних київських цвинтарях, в тому числі Лук'янівському (*ЦДІАК України, ф. 227, оп. 1080, спр. 499, арк. 673*)

Підлягає кореляції статистика наведена авторами, згідно з якою у результаті «червоного терору» у період з лютого по серпень 1919 року в Києві «було страчено понад 12 тис. містян» (с. 28.) Відповідно до відомостей, опублікованим особисто начальником відділу ВНК по боротьбі з контрреволюцією М.Лацисом, в 1918 році і за 7 місяців 1919 року на теренах Росії та України були розстріляні 8 389 осіб, з них співробітниками Київської ЧК — 825 осіб (*Лацис М.И. «Два года борьбы на внутреннем фронте». // Москва — 1920. - С. 75*). За підрахунками «Особливої комісії по розслідуванню злочинів більшовиків при Головнокомандувачі збройними силами на Півдні Росії», що розпочала свою роботу відразу після захоплення м. Києва денікінцями, кількість загиблих у «київській надзвичайці» становила понад 1000 осіб (*Красный меч.- 1919.- 18 серпня*).

На с. 29 та с.32 зустрічається тавтологія: «Ця тема – «парасолькова» для історичної розповіді про міжвоєнну та повоєнну історію меморіального простору»; «Ця тема – «парасолькова» для всієї розповіді про події часів нацистської окупації Києва».

У розділі 11. «Поразка Червоної армії під Києвом, вступ німецьких військ до міста» (с. 35) авторами стверджується, що «з німецької мови не перекладено жодного документа айнзатцгрупи, для дослідників майже невідомі матеріали судових процесів над службовцями цих підрозділів поліції безпеки та СД». Варто зазначити, що деякі документи, які висвітлюють діяльність оперативних підрозділів СД – айнзатцгруп, таки були перекладені на російську та українську мови (див. наприклад: *Круглов А. Без жалости и сомнения: документы о преступлениях оперативных групп и команд полиции безопасности и СД на временно оккупированной территории СССР в 1941–1944 гг. Часть 1–4. Днепрпетровск: Центр «Ткума»; «Ли́ра», 2008*); *Насилля над цивільним населенням України. Документи спецслужб. 1941–1944 / Ред. кол.: Г. Боряк, О. Будницький, В. Васильєв, А. Когут, Л. Новікова, М. Панова, Т.*

Пентер, Р. Подкур, В. Шнайдер, О. Хлевнюк; Авт.-уклад.: В. Васильєв, Н. Кашеварова, О. Лисенко, М. Панова, Р. Подкур. НАН України. Інститут історії України; Гейдельберзький університет ім. Рупрехта і Карла; Галузевий державний архів Служби безпеки України. – К.: Видавець В. Захаренко, 2018. – 764 с.)

На нашу думку, варто було об'єднати в один тематичний розділ «Німецька окупаційна адміністрація, формування цивільних органів влади з представників місцевого населення» наступні підрозділи: 10. Айнзатцгрупи поліції безпеки та СД на території СРСР; 11. Поразка Червоної армії під Києвом, вступ німецьких військ до міста; 12. Мінування, диверсії та вибухи на Хрещатику й в інших місцях Києва, підрих Успенського собору Києво-Печерської лаври; 13. Німецька окупаційна адміністрація, формування цивільних органів влади з представників місцевого населення. Більше того, зміст підрозділу 10 «Айнзатцгрупи поліції безпеки та СД на території СРСР, айнзатцгрупа С» дещо дублюється з підрозділом 14 «Нацистська каральна система».

В експозиції, що має висвітлювати діяльність німецької окупаційної адміністрації, особливості формування цивільних органів влади з представників місцевого населення (с. 37-38), автори поряд зі світлинами будівель, де розміщувалися адміністративні органи, мають намір розмістити фотографії міських голів О.Оглоблина, В.Багазія, Л.Форостівського. У майбутніх відвідувачів Музею може скластися помилкове враження, що саме українські колаборанти, безпосередньо причетні до Голокосту євреїв. Варто зауважити - на сьогодні немає жодних підтверджень версії про те, що саме голова Київської міської управи Олександр Оглоблин «підказав» нацистам придатне місце для розстрілів євреїв у місті.

Концепція, підготовлена авторським колективом істориків під керівництвом член-кореспондента НАН України Г.Боряка, є важливою науковою розробкою, яка має практичне значення та може бути застосована у вітчизняній музейній практиці.

Старший науковий співробітник

відділу історії державного терору

радянської доби Інституту історії України НАН України,

кандидат історичних наук

О.Г. Бажан